

Maailmakirjandus

Rein Raud

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministri poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

REIN RAUD

Maailmakirjandus. Gümnaasiumiõpik

Retsenseerinud MÄRT LÄÄNEMETS, DANIELE MONTICELLI ja MERLE RAIDMA

Toimetanud JUHAN RAUD ja MAARJA VALK

Küsimused ja ülesanded koostanud SIRJE NOOTRE

Mõisteregister EVA LEPIK

Keeletoimetaja PIRET PÖLDVER

Kujundaja HEIKO UNT

ISBN 978-9949-559-91-6

Autoriõigus: © Rein Raud ja Maurus Kirjastus OÜ, 2017

Tartu mnt 74, Tallinn 10144, tel 5919 6117

www.kirjastusmaurus.ee

tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud.

Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

XIX MAAILMAKIRJANDUS

Rein Raud

SAJANDI LÕPUNI

Gümnaasiumiõpik

SISUKORD

Saateks. Mis on kirjandus? Mis on maailmakirjandus?	6
1. Raidkividest käsikirjadeni: kirjanduse teke Lähis-Idas	10
2. Preestrite pärimusest õpetlaste kultuuriks: india kirjanduse algusaeg	15
3. Kord ja loomulikkus: hiina kirjakultuuri lätted	20
4. Müüdid ja mälu: antiikmaailma lood	24
5. Laulud muusikaga ja ilma: Euroopa lüürilise luule teke	29
6. Koorist üksikuteks häälteks: antiikdraama	33
7. Tagakiusatutest tagakiusajateks: kristliku kirjasõna teke ja areng	38
8. Kultuuride sulatusahi: Euroopa traditsiooni sünd	42
9. Karmid kombed, sünged lood: germaani ja keldi rahvaste varane kirjandus	45
10. Kangelased, rüütlid, õukondlased: Euroopa kultuurilise ideaali areng	49
11. Laagrilõkete äärest paleedesse: araabia kirjandus	53
12. Taevalik armastus ja maised naised: lüüriliste algete süntees Euroopa luules	58
13. Kõrged keeled, madalad keeled: pärsia ja turgi kirjandus	61
14. Suured süsteemid ja väikesed röömud: klassikalise ajastu india kirjandus	65
15. Teenida riiki, kui see on seda väärt: hiina kirjanduse kaks poolust	69
16. Täpsus ja tundlikkus: jaapani kirjanduse kuldajastu	72
17. Öilsad pigem vaimult kui sünnilt: Euroopa kirjanduse murranguhetk	76
18. Inimene madalas ja kõrges: humanism ning uue kultuuri sünd	80

19. Mõistus narruse vastu:	84
uus inimesemõttestus levib üle Euroopa	
20. Usk ja trükisõna:	88
Lutheri ja Gutenbergi revolutsiooni mõju kirjandusele	
21. Kogu maailm käib teatris: Shakespeare ja tema aeg	92
22. Puhtus, selgus, täpsus mõtetes ja sõnades: klassitsism	98
23. Terav keel ja lopsakas vorm: barokk	102
24. Inimene kui masin: mõistuse võidukäik valgustusajastul	108
25. Kultuuriline teine: Euroopa kujutlused muust maailmast	112
26. Vastanduste valud: india kirjandus pärast muslimivallutust	116
27. Rahvas ja õpetlased:	119
hiina kirjandus Song-dünastiast hilise keisririigi aegadeni	
28. Kaduv hiilgus ja kahtlased linnajaod:	124
jaapani kirjandus Edo perioodi lõpuni	
29. Faust ja Frankenstein: inimese piiride poole	129
30. Surra, kui oled veel noor: romantiline kangelane	134
31. Öilsa mineviku ja ürgse tarkuse otsinguil:	138
rahvusromantismi teke ja areng	
32. Kodu kutsub:	143
rahvusromantism ja Ida-Euroopa vabadusliikumised	
33. Selle maa keel laulu tuules: eesti kirjanduse teke	149
34. Elule järjest lähemale: XIX sajandi Euroopa proosa koodid	155
35. Normide ja eneseteostuse vahel:	160
naised XIX sajandi lääne kirjanduses	
36. Euroopa või midagi erulist? Klassikaline vene proosa	166
37. Teised tegelikkused: ajaviitekirjandus, fantastika ja eskapism	171
38. Saada teiseks, kuid jääda endaks: Aasia ärkamine	177
39. Suurte muutuste algus: uued tuuled lääne kirjanduses	181
Ajajoon	187
Hiina keisridünastiad	200
Mõisteregister	201

SAATEKS

Mis on kirjandus? Mis on maailmakirjandus?

Läbi ajaloo on kultuur olnud pidevas muutumises ning maailma eri osades on ta võtnud väga erinevaid vorme. Seetõttu on päris raske leida üldkehtivaid definitsioone sellistele kultuurinähtustele nagu muusika, kunst või kirjandus. Näiteks kunstis vaieldakse uute eneseväljendusviiside tekkides sageli, kas tegemist on ikkagi kunstiga või on selle piire nüüd ületatud. Kirjanduse puhul teeb olukorra veelgi keerulisemaks asjaolu, et selle loomiseks piisab keelest, mis on ühiskonnas laiemalt kasutusel. Kõik kultuurid teevad küll ühel või teisel viisil vahet kirjanduse ja lihtsalt keelekasutuse vahel, aga isegi põhimõtted, kuidas seda vahet tehakse, ei ole kõikjal ja alati sugugi samad.

Ja siiski on pea kõigile maailma kultuuridele omased kaks põhilist viisi, kuidas keelega nii ümber käia, et sellest saaks kirjandus. Üks neist on kaldumus jutustada lugusid, ühendada sündmused loogilistesse jadadesse, tule-tada hilisemaid varasematest. Iga inimene jutustab ju ka iseendale oma lugu, mäletades minevikust tähenduslikena ühtesid asju ja olukordi ning unustades teisi. Lugude abil me seletame endile maailma, hoiame nii oma isiklikku kui ka kollektiivset minevikku endaga kaasas. Ent ka samade sündmuste juures viibinud inimesed mäletavad nende üksikasju alati erinevalt. Samuti saavad kõik inimesed erinevalt aru ka lugudest, mis neist räägivad. Kujutlused, lootused, unistused ja hirmud võivad meie mälestuste sisu oluliselt muuta. Loo jutustaja soovib sageli näidata ennast ja oma tegusid veidi paremas valguses kui need tegelikkuses olid.

Siit on vaid väike samm lugudeni, mis polegi kunagi aset leidnud, kuid ometi paeluvad oma kuulajaid ja lugejaid. Paljudes maailma kirjanduskultuurides on millalgi väideldud kirjanduse olemuse üle: kas tegemist on kerge-

usklikke lugejaid hullutavate valedega või on neil lugudel siiski ka mingi väärtus iseeneses. Üksteisest sõltumatult on arutlejad maailma eri otses jõudnud üsna sarnastele järeldustele: lood, mis räägivad väljamõeldud sündmustest ja kirjeldavad tegelaste läbielamisi, mida pole kunagi juhtunud, ütlevad meile sageli inimese kohta midagi olulisemat kui võimalikult täpsed kirjeldused tegelikest sündmustest. Ajaloolased on muide omakorda vaidlustanud inimese võimet see kunagine tegelikkus mõttes taastada. Nende arvates eeldab lugu oma sisemise loogika tõttu alati valikut, mida täpselt erinevatest sündmustest fikseerida. Seetõttu sekkuvad valiku kriteeriumid paratamatult loo kujunemisse. Ent ka **fiktsioonid**, st lood, mis põhinevad kujutlusel ega esita ennast tõe pähe, on tärkavates kirjanduskultuurides kiiresti leidnud oma koha. Just nende abil on võimalik kujundlikult üldistada kollektiivseid kogemusi või kõnelda probleemidest, mis puudutavad paljusid, mängides kujutluses läbi nende võimalikke lahendusi.

Fiktsioonid võivad luua tegelikele inimestele ideaale ja pakkuda eeskujusid, aga ka aidata ära tunda nende endi nõrkusi. Seetõttu on paljudes kultuurides tunnustatud eriti fiktsioonide õpetlikku rolli, nende võimet tõhusamini edasi anda sotsiaalseid norme. Selline vaade omakorda on ajaloos sageli põhjustanud survet autoritele, et nad kindlasti toetaksid kehtivat korda ning näitaksid seda ideaalsena. Kirjanikud on aga tihti asetunud just nende poolele, keda on normide kaudu alla surutud, ja aidanud ka laiematel hulkadel näha maailma vaatepunktidest, mis oleksid neile muidu võõrad.

Teine üleilmselt levinud keelekasutuse viis, milleta kirjandus läbi ei saa, on mäng keele piiride ja võimalustega. See võib omakorda võtta nii naljakamaid kui ka tõsisemaid vorme. Paljudes kultuurides on nende varasemas arengufaasis usutud keele maagilisse jõusse, muuhulgas kõrgema keele tundjate võimesse maailma omatahtsi mõjutada. Näiteks on asjaolust, et kaks sõna kõlavad juhtumisi sarnaselt, tuletatud seos ka asjade vahele, millele need sõnad viitavad. Ennekõike on oskuslikult kõlama pandud keelt peetud jõuks, mis sobib ka inimesest kõrgemate jõudude teenimiseks. Seetõttu ongi paljudes religioonides juba varasest ajast just luulet või poetilist proosat kasutatud jumalate poole pöördumiseks. Samas on inimesed juba väga varastest aegadest väljendanud luules ka oma maisemaid tundeid. Ühtlasi lubavad keelised mängud

Jutuvestmistraditsioon on olnud tähtis kõigis kultuurides. Veel 19. sajandilgi levis Euroopas suurem osa rahvajuttudest ja -lauludest eeskätt suuliselt ning häid jutuvestjaid ja rahvalaulikuid hinnati kõrgelt iseäranis külaühiskonnas.

Giovanni Domenico Tiepolo, „Municipal Council Meeting“, 1773/1777.

Usk sõna, laulu ja ka luule maagilisse jõusse pärineb juba kaugetest aegadest. Sellest annavad tunnistust juba vanades käsikirjades säilinud loitsud, nõiasõnad, needmised ja palved.

Nõiasõnad 5.–6. sajandist pärinevast koptikeelsest käsikirjast.

teha ka nalja, millel on samuti igas kultuuris oma koht. Tasapisi on kujunenud kõikjal välja vastava keele ülesehitusest tulenevad normid ja reeglid, luuletamine on ajaga muutunud spontaanselt väljendusest iseseisvaks kunstiks. See omakorda on hakanud mõjutama ka fiktsioone, mille keelelisele vormile on autorid samuti hakanud järjest enam tähelepanu pöörama.

Kuigi kõigi kirjanduskultuuride juured ulatuvad kirjaeel-
sesse aega, käsitleb see raamat vaid neid traditsioone, mis on
meieni säilinud. Ka siin on omajagu probleeme. Paljud vara-
sed tekstid on jõudnud tänapäevani mitmeid kordi kopee-
rituna ning me ei saa olla kindlad, et selles protsessis ei ole
algne versioon tugevasti muutunud. Kuid hävinud on veel
rohkem. Kirjandusteadlased on kindlaks teinud, et ka paarsada

aastat tagasi kirja pandud tekstidest on praeguseks meile teada vaid napp paar protsenti, kusjuures ka nende seas ei ole tegemist tingimata teostega, mis oleksid omas ajas olnud kõige soositumad või tunnustatumad. Väga tihti lükkab järgnev ajastu kõrvale eelneva ajastu maitse ning selle näidised vajuvad tasapisi unustusse. Kuidas valib kollektiivne kirjanduslik mälu välja need tekstid, mis säilivad, on omaette küsimus. Kriitiliselt häälestatud teoreetikute arvates on siin otsustav roll poliitilisel võimul ning selle toetatud ideoloogial. Kõige paremini elavad kultuurimuutused üle ju need tekstid, mida õpetatakse koolides ja mida peavad au sees ka inimesed, kes pole neid ise tingimata luge-
nudki. Seetõttu tuleks kõiki õpikuid, muuhulgas ka siinset, alati lugeda mõõ-
duka skepsisega. Koolis edasi antavate tekstide hulka valib võim ju tavaliselt
eeskätt sellised, mis tema taotlusi toetavad või vähemasti neile ei oponenti.
Nii näiteks muutub arusaadavaks, miks koosneb traditsiooniliselt mõistetud
„maailmakirjanduse paremik“ peaaugult valgete heteroseksuaalsete meeste
(või nendena esinevate autorite) teostest. Samas on kirjanduslõulased kindlaks
teinud, et ka lääne kirjanduskultuuri kujunemises on sellesse gruppi mittekoo-
lumatel autoritel olnud vägagi oluline roll. Kuid on väidetud ka seda, et pelgalt
võimude soovil tähtsaks kuulutatud teosed ei suudaks siiski oma populaarsust
säilitada, kui neil poleks igale järgnevale põlvkonnale midagi öelda. Võime seda
võrrelda näiteks vanade filmidega: mõned paarkümmend aastat tagasi valmi-
nud filmid, mis omal ajal olid vägagi populaarsed, tunduvad praegu igavad ja
venivad, teised aga toimivad ka tänapäeva kontekstis üllatavalt hästi. Samuti
võib ju olla ka kirjandusega – säilivad esmajoones need tekstid, mis suudavad
kõnetada üha uusi lugejaid. Igal juhul võime väita, et meie ettekujutus mine-
viku kirjanduskultuuridest ei ole tingimata selline, nagu see oli oma aja haritud

ja paljulugeval inimesel, olgu siis tegemist Euroopaga mõnisada aastat tagasi või mõne kaugema kohaga veel palju varem.

Aga siinse õpiku eesmärk pole siiski mitte niivõrd dikteerida, kuidas üht või teist teost mõista tuleb, vaid anda ülevaade maailmakirjandusest kui *protsessist*, selle eri osade vastastikustest mõjudest ning seosest aja- ja kultuurilooga. Tänapäeval ei ole enam võimalik tõsimeeli rääkida maailmakirjandusest ning pidada ikkagi silmas vaid Euroopa ja Põhja-Ameerika viimaste sajandite tekste. Kuigi läänes on aegade vältel loodud palju uut ja originaalset, ei ole see kindlasti maailma ainus ega parim kirjandustraditsioon ning ka oma arengus on ta teistele kirjandustele võlgu oluliselt rohkem kui tihti tunnistatakse. Lääne kirjanduse ja kultuuri levik üle maailma on esmajoones tingitud tehnoloogilisest üleolekust, mitte sellest, et lääs oleks ka tasemelt muudest traditsioonidest parem. Sestap ongi selles õpikus vaadeldud maailmakirjanduse ajalugu laiema pilguga ning pööratud tähelepanu ka muu maailma, esmajoones Aasia kirjanduslikele kõrgkultuuridele – muuhulgas ka sellepärast, et ajalooliselt on need lääne kultuuri tugevasti mõjutanud. Koloniaalajastule eelnevad kirjandused Aafrikas ja Ameerikas seevastu on olnud suurel määral suulised või sedavõrd isoleeritud, et nende mõju muule maailmale on olnud minimaalne. Seetõttu pole neid ka siin õpikus käsitletud.

Küsimused

1. Miks on kirjandust keeruline määratleda? Toetu vastates ka oma lugemiskogemusele.
2. Kas igasugune kirjutatud tekst on kirjandus või ei ole? Põhjenda oma arvamust.
3. Missugused kaks viisi iseloomustavad kirjandusele omast keelekasutust? Nimeta kirjandusžanre, millele on omane esimene ja/või teine nimetatud keelekasutus. Kumba keelekasutuse viisi eelistavad sinu lemmikluuletajad? Too näiteid nende luuletustest.
4. Mis võib olla põhjuseks, et ajaloosündmustel põhinev lugu pole objektiivne?
5. Meenuta mõisteid *fiktionaalsus* ja *faktaaalsus*. Nimeta vähemalt kolm põhjust, miks on väljamõeldud, fiktsionaalseid lugusid inimestele vaja.
6. Leia sõna maagilise jõu kohta näiteid eesti folkloorist.
7. Nimeta vähemalt kolm asjaolu, kuidas kujuneb nn kirjanduskaanon ehk valitakse välja kirjandusteosed, mida üldiselt lugemisväärseks peetakse, väärtustatakse. Mis sinu arvates mõjutab veel teoste valikut?
8. Miks on lääne kirjanduse kõrval oluline tunda ka muu maailma kirjandust?

1 RAIDKIVIDEST KÄSIKIRJADENI: kirjanduse teke Lähis-Idas

Üks varasemaid tsivilisatsioone maailmas tekkis Niiluse jõe kallastel, kus inimesed pidid kitsast elamiskõlbulikkude ala ühelt poolt üleujutuste, teiselt poolt kõrbe eest kaitstes paratamatult ühistööks organiseeruma, et üleüldse ellu jääda. Juba neljandal aastatuhandel e.m.a oli **Egiptuse** ühiskond kujunenud riikideks, mis lõpuks omavahel ühinesid. Kuigi dünastiad* vaheldusid üksteisega ning stabiilsete perioodide vahele jäid ka segadusteajad, oli Egiptuse kultuur hämmastavalt stabiilne ning sarnased väljendusvormid pidasid vastu aastatuhandeid. Kaudu kasutati ka ühtset kirjasüsteemi. Sõnade tähendusliku osa andsid selles edasi pilt sümbolid ehk **hieroglüüfid**, millele lisati eraldi märkidega grammatilised lõpud. Alguses raiuti tekste kivisse. Hiljem kiri lihtsustus tänu **papüüruse** kasutuselevõtule ning kirjutamine polnud enam nii kulukas. Kirjaoskus oli aga endiselt prestiižne, seda valdasid vähesed. Egiptuse kirjandusele tüüpilised žanrid, näiteks elulugu ja tarkusesõnad, koosnesid suuresti korduvatest vormelitest, mida ilma suuremate variatsioonideta kombineeriti. Isegi elu lühiduse üle kurtvad ja maist olemist nautima kutsuvad luuletused, nn harfimängija laulud, kordasid üksteist pidevalt.

Egiptuse kirjanduse olulisim teos on 20. sajandist e.m.a pärit jutustus „**Sinuhe**“, mis räägib kodumaalt põgenenud õukondlase Sinuhe rännakutest ja koduigatsusest. Üldiselt arvatakse, et tegemist on ilukirjandusega, mitte tegelikult aset leidnud sündmuste kirjeldusega, ent juhtunut on edasi antud realistlikult, erinevalt mõnest varasemast tekstist, kus jutustatakse selgelt muinasjutulist päritolu lugusid. „Sinuhe“ on olnud väga populaarne, millest annab tunnistust rohkete säilinud fragmentide hulk. Ligi neli tuhat aastat hiljem, 20. sajandil m.a.j on Sinuhe lugu andnud alust mitmele uustööt-lusele, näiteks Soome kirjaniku Mika Waltari samanimelisele suurromaanile.

„Sinuhe jutustus Egiptuse üliku elust ja seiklustest“.

Vana-Egiptuse keelest tõlkinud
ja kommenteerinud Sergei
Stadnikov. Kodutrükk, 1996.

* dünastia – valitsejasugu, rida samast suguvõsast põlvnenud (ja üksteise järel valitsenud) valitsejaid

Hilisemas Vana-Egiptuse kirjanduses, nn uue riigi ajal (16.–11. saj e.m.a) muutub järjest olulisemaks surma ja hauataguse elu teema. Sellest ajast on pärit „**Allmaailma raamat**“, mis jutustab päikesejumal Ra retkest läbi surnute riigi, mis jääb tema teele pärast päikeseloojangut ja enne uue päeva algust. See tekst oli mõeldud lugemiseks ülikutele, kes said sealt teada, milliseid ohtusid ja takistusi nad pärast oma surma teel teispoolsusse kohtavad, et nad oskaksid nendeks valmis olla.

Ka teisest vanimast Lähis-Ida tsivilisatsioonist, **Mesopotaamiast**, on meieni säilinud arvestataval hulgal kirjanduslikke tekste. Erinevalt Egiptusest ei olnud siin tegemist kultuurilise jätkuvusega. Tihti langesid vanad kultuurid uute valitsejate kätte, kes enamasti võtsid küll neist paljud väärtused üle. Näiteks kuningas Hammurapi ajast läks käibele arusaam, et ühiskondlikku elu peab reguleerima seadus. Teine selliselt päritav kultuurinähtus oli kirjasüsteem. Mesopotaamia rahvad kasutasid nn **kiilkirja**, mida suruti väikeste kiiludega savitahvlitesse. Sarnaselt Egiptuse kirjaga koosneb ka Mesopotaamia kiilkiri nii tähendusele kui ka hääldusele viitavatest märkidest.

Mesopotaamia kirjandustekstide seas seisab erilisel kohal „**Gilgameši eepos**“, mis sisaldab algkujul rohkelt mütoloogilist materjali, mis levis hiljem Lähis-Ida ja kristluse vahendusel ka Euroopa kultuuri. Näiteks leidub siin lugu suurest veeuputusest, mida hiljem kohtame nii kreeka mütoloogias kui ka piiblis Noa laeva legendis. Eepose peategelane on kuningas ja pooljumal Gilgameš, kes koos oma sõbra, ürginimese-laadse ja salateadmisi valdava Enkiduga paneb toime hulga kangelastegusid. Pärast Enkidu hukku jääb Gilgameš teda leinama, kuni võtab ette retke oma esiisa juurde, kelle jumalad on muutnud surematuks. Temalt saab Gilgameš teada loo veeuputusest, aga surematuse-otsingud peab ta jätma, sest tema võim surmast üle ei käi. Mesopotaamia kirjandust iseloomustab laiemaltki teatav pessimism, võimetus aru saada jumalate tahtest, mille käes maine inimene on vaid mänguasi, ükskõik kui võimas ta teiste seas ka ei oleks.

Kiilkirjas savitahvel Gilgameši eeposest, mis annab edasi varaseimat teadaolevat veeuputuse lugu. Müüt ise on tõenäoliselt palju vanem.

„Gilgameši eepos“.

Akkadi keelest tõlkinud ja selektused kirjutanud Amar Annus. Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011.

Zoroastrismi peajumal on Ahura Mazda, tark jumal, kellele vastandub mütoloogiline vastandprintsip Angra Mainju, kuri vaim. Maailm on loodud nende kahe vastandprintsipi võitluse tulemusena.

Reljeefil vasakult paremale: valitseja Shapur II, zoroastrismi jumalus Mithra ja Ahura Mazda.

Iraani tsivilisatsioon on arenenud teatava ajani Mesopotaamia mõju all, näiteks on Vana-Pärsia kuningad oma raidkirjade jaoks võtnud samuti kasutusele kiilkirja. Samas on pärslased arenanud välja ka oma iseseisva kirjasüsteemi, mida tuntakse ainsa raamatu järgi, mis on selles üles kirjutatud. See on „**Avesta**“, mis sisaldab põhiliselt hümne jumalatele. Arvatakse, et selle koostamises on olnud oluline roll usureformijal **Zarathustral**, kes elas Ida-Iraanis 7.–6. sajandil e.m.a ning saavutas kohaliku valitseja soosingu. Tema süstematiseeritud maailmavaade, nn zoroastrism, põhineb hea ja kurja rangel vastandusel. Selle järgi on maailm võitlusväli, kus need kaks võrdse väega poolust üritavad teineteisest võitu saada ning inimese kohus on hea poolele asudes valguse jõude toetada. Zoroastristid kumardasid ka tuld kui valguse allikat. Samuti on sellest usust pärit idee päästjast, kes saabub maailma veidi enne selle hävingut. Hilisemas Euroopa kultuuris esineb Zarathustra aeg-ajalt müütilise tegelasena, näiteks Zarastro nime all W. A. Mozarti ooperis „Võlulflööt“ ning peategelasena filosoof Friedrich Nietzsche teoses „Nõnda kõneles Zarathustra“.

Võimas ja korduvalt Euroopatki ohustanud Vana-Pärsia riik langes Aleksander Suure vallutusretkede käigus mõneks ajaks kreeka kultuuri mõju alla. 3. sajandil m.a.j aga tekkis seal uuesti pärsiakeelse kultuuriga Sassaniidide riik, kus „Avesta“ ja Zarathustra usk tõsteti taas au sisse. Ilukirjanduslikult ei olnud see kultuur ise väga tugev, kuid maailmakirjanduse arengus oli tal eriline roll. Nimelt tõlgiti keskpärsia keelde väga palju india kirjandust ning hiljem, pärast arabia vallutust 7. sajandil, sattusid need lood uude ringlusse. Näiteks settis suur hulk neist muinasjutukogus „**Tuhanda ja ühe öö raamat**“ (vt lk 55), mille raamjutustuse peategelase nimi Šahrazad (mõnedes Euroopa tekstides Šeherezade) tähendab pärsia keeles *kuninga last*, st printsessi. Kuid paljud india lood liikusid läbi Iraani edasi ka Euroopasse ja on mõjutanud näiteks loomamuinasjuttude traditsiooni kujunemist, kus loomade riiki valitseb kuningas lõvi – Euroopas tundmatu, kuid India rahvastele täiesti tuttav kiskja.

Lähis-Ida kirjandustest on edasiste ajastute jaoks olulisim aga **vanajuudi** kirjandus, mille olulisimad tekstid on kogutud kokku Euroopas **vana testamendina** tuntud valimikku. Suur osa neist tekstidest on kujunenud pikema perioodi vältel ning annavad tunnistust suhtlusest teiste kultuuridega. Juudi mütoloogias leidub palju Mesopotaamiast pärit elemente, näiteks veeuputuse-loo töötlus. Arvatud on ka, et karmi kõrbekliimaga Palestiina elanike ettekujutus paradüüsi põhines suuresti Babüloonia aedadel. Samas on arusaama, et elukorraldus tuleb käskudega sätestada, ilmselt mõjutanud Hamurapi seadused.

Vana testamendi esimene Moosese raamat sisaldab maailma loomise ja ka veeuputuse lugu. Ühtlasi on selles kirjeldatud inimese pattulangemist ja paradiisist väljaajamist. Jumal loob mehe Aadama ja peale seda Aadama küljeluust tema naise Eeva. Madu ahvatleb naist sööma vilja hea ja kurja tundmise puult, kuigi jumal on selle ära keelanud. Eeva õhutusel sööb vilja ka Adam. Nii saavad mõlemad teadlikuks nii heast kui ka kurjast ja peavad paradiisist lahkuma.

Albrecht Dürer, „Adam ja Eeva“, 1507.

Juudi tsivilisatsiooni suurim panus maailma kultuuri arengusse on ainujumala idee. Kui varased juudi tekstid kasutavad jumalast rääkides veel mitmuse vormi, siis 7.–5. sajandil e.m.a asendab jumalate paljususe üks, inimesesarnane figuur, kelle tahe on maailmale seadus. Selle müüdi kohaselt on Palestiinast pärit, kuid Egiptuses allasurutud vähemusena elavad juudid tema väljavalitud rahvas, kelle juht Mooses aitab neil orjapõlvest vabaneda ning sõlmib jumalaga lepingu, et vastutasuks lubavad tema järgijad jumala tahet täita. Moosesele endal siiski ei õnnestugi pääseda oma rahva eesotsas koju, töötatud maale, kuid tema järglased vallutavad Palestiina ning püstivad sinna jumalale templi. Sellest saab uue usu keskus, mille ümber koondub nende riik. Naaberrahvastega aga jätkuvad neil konfliktid ka edaspidi, sõjakad valitsejad ühendavad juudi valdustega järjest uusi maid.

Niisiis ongi vanemas juudi kirjanduses usuline ja ajalooline materjal omavahel läbi põimunud. Vana testamendi juudi traditsiooni jaoks kõige olulisem osa kannab nime **toora** ja koosneb viiest raamatust (kristlikus piiblis on neid nimetatud viieks Moosese raamatuks). Toorale järgnevad prohvetite raamatud (kristlikus traditsioonis nimetatakse küll prohvetite tekstideks neist vaid osa). Need kirjeldavad Palestiina saatust pärast juutide tagasitulekut, samuti aega, kui juudi riigi hävitasid Babüloonia valitsejad ja ülikkond küüditati (nn Paabeli vangipõlve). Kogumiku kolmanda osa moodustavad nn **kirjutised**, sisult ja vormilt

Piibli pärimuse kohaselt nägi Mooses leegitsevas põõsas jumalat.

Sebastien Bourdon, „Põlev põõsas“, 17. sajand.

Juudi õpetlased on läbi aegade hoidnud mööda maailma laiali pillutatud rahva identiteeti.

Fotol rabi Yosef Shalom Elyashiv.

all. Talmud jaguneb sisult ja stiililt erinevateks osadeks, mille seas leidub nii religioosset juriidikat kui ka kirjanduslikke, seaduse põhimõtteid illustreerivaid, vaimukaid ja kergesti loetavaid lugusid.

erilaadsed tekstid, mida samuti peeti jumala poolt inspireerituteks. Tuntumad neist on näiteks kõige tühisust kuulutav pessimistlik Koguja raamat, antiiktragöödia struktuuri järele aimav Hiiobi raamat, mis kujutab jumala poolt proovile pandud inimese siseheitlusi, ja erootiline, armastust ülistav Saalomoni ülemlaul. Viimane on tõenäoliselt süüria pulmalaulu töötlus, mida hakati tõlgendama kui müstilist jumala ja juudi rahva suhte kirjeldust.

Hilisem vanajuudi kirjandus, millele enam jumalikkude inspireeritust ei omistatud, jätkab nende tekstide seletamist ning juutide elureeglite detailset põhjendamist. Olulisim osa juudi õpetlaste tööst on koondatud koguteosesse, mida tuntakse **talmudi** nime

Küsimusi ja ülesandeid

1. Nimeta Lähis-Ilda kirjandust esindavad olulised teosed. Kirjelda nende sisu.
2. Euroopa kultuur on mõjutusi saanud idast. Põhjenda väidet õpiku näidetega.
3. Kuidas jõudis Euroopa muinasjuttudesse lõvi?
4. Kirjanduse väärtus peitub ka selle võimes väljendada inimese mõttemaailma, arusaama end ümbritsevast ja suhtumist sellesse. Milliseid väärtusi märkad esile tõstetavat Lähis-Ilda kirjanduses?
5. Piiblist on pärit mitmesuguseid metafoorseid ütlusi ja lendlauseid. Seleta järgmistele ütluste sisu ja kasuta neid lauses. Kui suudad, siis seleta ka nende piibliga seotud tausta.
kivi ei jää kivi peale, elevantiluust torn, hea ja kurja tundmise puu, hüüdjä hääl kõrbes, juudasuudlus, kainimärk, Kolgata tee, kuldvasikat kummardama, lonkab mõlemast jalast, Paa-beli segadus, Saalomoni otsus, soolasammas, taevamanna, tühi töö ja vaimunärimine, usk-mata Toomas

Lisamaterjale

Tarmo Kulmar, „Mis oli muistsele egiptlasele kõige hirmsam karistus teispoolsuses?“ Novaator, 08.11.2014.¹

Vladimir Sazonov, „Kes oli Gilgameš?“. Sirp, 28.10.2011.²

Hasso Krull, „Gilgameš tuleb maailma otsast“. Vikerkaar, märts 2011.³

„Ajalik ja ajatu: Leping.“ Eesti Rahvusringhäälingu arhiiv, 2002.⁴

PREESTRITE PÄRIMUSEST ÕPETLASTE KULTUURIKS:

india kirjanduse algusaeg

India on oma tsivilisatsiooni tekkest alates olnud kultuuride puute- ja pörkeala. Tema põliselanikud olid jõudnud juba kolmandal aastatuhandel e.m.a Induse jõe orus luua selle aja kohta kõrgelt arenenud kultuuri suurte linnade ja organiseeritud ühiskonnaga, ning sellest ajast on säilinud ka märkimisväärset kunsti. Ometi on seal kasutatud kiri endiselt dešifreerimata. Alates teisest aastatuhandest e.m.a on juhtpositsioon Indias aga indoeuroopa keeli kõnelnud rahvaste, nn aarialaste käes, kes tõenäoliselt saabusid sinna läänest. Enamik tänapäeva India rahvaid on nende järeltulijad.

Aarialaste ühiskond jagunes tõenäoliselt juba varases faasis nelja rangelt eristatud seisusse ehk kasti: preestriteks, sõdalasteks, kaupmeesteks-maomanikeks ja lihtrahvaks. Kõrgeim autoriteet kuulus preestritele, kes valdasid suuliselt edasi antavat usulist traditsiooni, mida nimetati teadmiseks ehk **veedadeks**. Tehniliselt tähistab see sõna nelja suurt teksti-

kogumit, kus tuumiktekstide ümber on terve rida kommentaare ning osalt ka üsna tinglikult nendega seotud teisi tekste. Kuid tihti nimetatakse nii ka vaid neid tuumiktekste endid – jumalatele pühendatud hümne, mida preestrid esitasid ohvrituaalide ajal. Vanim veedadest on „**Rigveda**“, mis on kujunenud tõenäoliselt ajavahemikul 16.–13. sajandil e.m.a. See on veidi üle tuhande hümniga sisaldav kogumik. „Rigvedas“ ilmneb hästi ka india maailmapildi järkjärguline areng, näiteks võib siin jälgida taaskehastumisõpetuse teket. Selle kohaselt siirdub iga elusolend pärast surma uude

„Rigveda“ 1028 hümnist on enamik pühendatud jumalustele. Kõige rohkem, 289 hümnit on pühendatud ühele veedade kesksele jumalale Indrale. Indra oli äikese- ja sõjakuse jumal. Käes oli tal välgunool ehk vajra. Hilisemas brahmanismis taandub ta tahaplaanile, kuid esineb kaitsva jumalusena ka budismis ja džainismis.

Tundmatu kunstniku maal Indrast elevandi seljas Airavata mäel, u 1820.

Mohenjo-Daro varemest leitud preesterkuninga skulptuur Kõrg-Harappa perioodist (2600–1900 e.m.a).

kehasse, mis võib pakkuda meeldivamat või vähem meeldivat elu vastavalt sellele, kuidas ta oma eluajal on käitunud. Aga samuti võime „Rigveda“ tekstides jälgida uute jumaluste (ja nende kaitse all olevate tegevusalade, näiteks sõjanduse) esiletõusu, ühiskonna kihistumist ja preesterkonna katseid hoida kõrgemat võimu enda käes.

„Rigveda“ hümnid on pühendatud konkreetsetele jumalustele, keda kutsutakse ohvrirituaalist osa saama, aga jutustavad ühtlasi ümber ka nendega seotud müüte ja lugusid. Ühtsesse ja muutumatusse süsteemi need siiski ei sobitu: maailma loojaks ja kõrgeimaks jumaluseks nimetatakse kord üht, kord teist olendit või jõudu. See võib ühelt poolt anda tunnistust õpetuse muutusest, teisalt aga ka viisakusest, millega üritati mõnda konkreetset jumalust ülistades ära teenida tema soosing.

„Rigveda“ kõige hilisemas kihistuses leidub ka hümn, mis räägib kosmilisest alginimesest Purušast, kelle kehast moodustusid erinevad kastid: peast preestrid, kätest sõdalased, puusadest kaupmehed ja jalgadest lihtrahvas. Sellel müüdil on analoogiaid ka teiste indoeuroopa rahvaste pärimuses. Näiteks on Skandinaavia mütoloogiast tuttav alghiiglane Ymir, kelle kehast moodustasid jumalad taeva ja maa. Mõned õpetlased peavad aga Puruša-hümni ka võltsinguks, mis on „Rigvedasse“ lisatud palju hiljem, et kastisüsteemi õigustada.

6. sajandiks e.m.a oli reaalne võim ühiskonnas libisemas preestritelt sõdalaste kätte ning see kutsus esile terve hulga usulisi uuendusliikumisi, mis vedade autoriteeti kõigutada püüdsid. Samal ajal üritas ka preesterkond muutustega koheneda – sel ajal kirjutati suur hulk (kokku umbes 200) filosoofilise sisuga teksti, mida nimetatakse **upanišadideks**. See termin tähendab sõna-sõnalt jalgade juures istumist ning viitab õpilasele, kes võtab oma õpetajalt vastu salajas peetavat pärimust. Upanišadides võtab kuju õpetus kõiki jumalaid ületavast, kõiges ja kõikjal viibivast kosmilisest vaimust **Brahmanist** ning igas inimeses olevast individuaalsest hingest **ātmanist**, mis on olemuselt Brahmaniga ühtne. Inimese ülesanne maailmas on vabaneda illusioonidest, mis näitavad tegelikkust talle kui kirevat ja keerulist, ning jõuda oma ātmani ja Brahmani ühtesulamiseni.

Vähemalt on osa upanišade sündinud kui preesterkonna vastus uutele usulistele liikumistele, eriti budismile, mis alates 5. sajandist e.m.a kogus järjest enam toetust. Budismi rajaja oli legendide kohaselt ühe väikese riigi valitseja poeg Siddhartha, tuntud ka kui Gautama **Buddha** Śākyamuni. Ta kasvas lüksuses, kuid otsustas oma heast elust loobuda, kui puutus kokku haiguste ja surmaga, mis seni tema elust eemal olid hoitud. Pärast pikki õpi- ja rännuaastaid ja erinevate psühhotehniliste harjutuste praktiseerimist saavutas ta väi-

Linnart Mäll, Märt Läänemets, Teet Toome, „**Ida mõtteloo leksikon. Lõuna-, Ida- ja Sise-Aasia**“.
Tartu Ülikooli Orientalistika-keskus, 2011.

„**Valik upanišade**“.

Sanskriti keelest tõlkinud ja kommenteerinud Martti Kalda.
Loomingu Raamatukogu, 2008.

detavalt kirkastuse ehk teadvusetasandi, milles asjade tõeline olemus selgesti paistab. Budistlik õpetus väidab, et elu põhjustab igal juhul rahulolematust (sageli ekslikult kannatusteks tõlgitud, kuid ka pidevalt samalaadsed naudingud tüütavad lõpuks ära). Rahuolematust tuleneb soovidest, ihadest ja klammerdumisest illusoorse tegelikkuse külge. Sellest on võimalik ka üle saada, hoidudes äärmustest ning tajudes psühhotehniliste harjutuste abil maailma ning inimese *mina* olemust. Selle vaate kohaselt ei ole midagi püsivalt olemas. Pole olemas iseseisvaid asju, ainult jätkuvad suhted ja protsessid. Ka inimese *mina* on ainult seisund, millest tuleb üle saada. See õpetus muutus väga kiiresti äärmiselt populaarseks ning kui 3. sajandil e.m.a võttis selle omaks Ašoka, üks India ühendatud kuningatest, sai sellest valdav maailmavaade, mis hakkas levima nii ida kui ka lääne poole.

Kuigi Buddha ise sarnaselt Jeesuse ja Sokratesega midagi ei kirjutanud, pandi pärast tema surma tema õpetused kirja ning edaspidi laienes budistliku kirjanduse kogum veelgi. Esialgu kasutasid varased budistid (ilmselt preesterkonnast eristumiseks) **paali** keelt, mis on erinevate kõnekeelte põhjal loodud kunstlik kirjakeel. Hiljem aga võeti kasutusele kogu India intelligentsi ühendav teine kunstlik kirjakeel, veedade traditsioonist tuletatud **sanskrit** (*täiuslik*), millest hiljem sai klassikalise India kultuuri põhiline väljendusvahend. See juhtus umbes meie ajaarvamise alguses, kui budistlikus kogukonnas toimus jagunemine. Varasem õpetus pidas kirkastuse saavutamist võimalikuks ainult kloostris, kus inimesi ei häiri argielu sekeldused. Kuid mida edukamaks budism kujunes, seda rohkem vajas ta eneseteostusvormi ka neile, kes ei olnud valmis oma tavaelu maha jätma. Uue suuna kuulutajate jaoks oli tingimata kloostrisse pürgimine samuti klammerdumise vorm. Inimese *mina* illusoorisusest tulenes nende jaoks ka arusaam, et mõte „vabanemisest“ väljapoole hingederännu tsükli on ka ise ekslik: kirkastust tuleb kogeda siinses maailmas, seda maha jätmata. Lisaks budistliku kirjanduse kaanonile nimega **Tipitaka/Tripitaka** („Kolm korvi“), mis sisaldab üleskirjutatud Buddha õpetuskõnesid, konkreetseid elureegleid ja ka metafüüsilisi^{*} arutlusi maailma ja teadvuse ülesehitusest, kirjutasid budistid veel ka õpetlikke lugusid, näiteks Buddha varasematest eludest, mis meenutasid pigem muinasjutte, aga ka palju poleemilist^{**} ja filosoofilist kirjandust.

Ajalooline **Buddha**, Gautama Siddhartha Šakyamuni, oli ühe Kirde-India väikeriigi kuninga poeg, kes pärimuse kohaselt otsustas vaimsete harjutuste abiga ületada haigused, vananemise ja surma.

„**Dhammapada**“.

Paali keelest tõlkinud Linnart Mäll. Tartu Ülikooli Orientalistika-keskus, 2005.

* metafüüsika – filosoofia osa, mis püüab selgitada kogu olemise põhialuseid ning algupära ja reaalse kogemuse piire ületavaid probleeme

** poleemiline – avalikku vaidlust tekitav, vastuväitlev

Rama (üleväl vasakul, sinises) juhib ahvide armeed, et võidelda Lanka lossis elava deemon-kuninga sõdalaste vastu ning päästa oma abikaasa.

Sahibdin, „Lanka lahing, Ramayana“, 1649–1653.

Ilukirjandus tekkis Indias samuti varakult. 5.–4. sajandist e.m.a, kui preesterkond ei olnud enam kultuurilise võimu ainuvaldaja, on pärit india kahe suure eepose varasemad kihid. Mõlemasse teksti on küll hiljem lisatud rohkesti materjali ning lõpliku kuju on need omandanud ligi 700–800 aasta vältel. Ehkki traditsioon omistab mõlemad eeposed ühele konkreetsele luuletajale, on tegemist siiski hulga anonüümsete autorite kollektiivse loominguga. Neist vanem, 24 000 topeltvärssi sisaldav „**Rāmāyana**“, räägib kuningas Rāma võitlusest deemo-

nite riigi valitsejaga, kes on röövinud tema abikaasa. Rāma on ideaalne valitseja ning kõigi riigimehelike omaduste koondkuju, jumal Višnu kehastus (*avataara*). See on põhjustanud selle eepose laia leviku eelkõige Kagu-Aasias, kuna ka sealsete omavahel sageli sõdivate riikide kuningad soovisid end näha Rāma rollis, oma vastaseid aga deemonitena. (Ka praegu on Thai kuninga ametlik tiitel just rāma.) Eeposest pärit lugudel põhineb muuhulgas mitmeid erinevaid teatritraditsioone, nii klassikalisi kui ka rahvalikke.

„Bhagavad-gītā“ süžeed esinevad ka Kagu-Aasia varjuteatris – pildil olev nukk kujutab sõdalast Arjunat.

Veel oluliselt mahukam ja suurema haardeulatusega on aga teine india eepos, kokku üle 100 000 topeltvärssi sisaldav „**Mahābhārata**“, mis räägib võib-olla kauges minevikus ka tegelikult aset leidnud sõjast ühe väikeriigi valitseva perekonna kahe haru vahel. Lisaks eepose pealiinile, mis sisaldab hulgaliselt nii paleeintriige kui ka seiklusi, mahub sellesse ka terve hulk kõrvalliine ja iseseisvaid lugusid, mida tegelased üksteisele jutustavad. Üks oluline iseseisev osa eeposest on „**Bhagavad-gītā**“ („Isanda laul“). See räägib tinglikust õhtust enne otsustavat lahingut suures sõjas, kus hiljem võiduka poole üks kangelasi, sõdalane Ardžuna, ühtäkki ürituses kahtlema hakkab – teisel pool seisavad relvis tema vastas mitmed lapsepõlvesõbrad ja -kaaslased. Jumal Krišna on aga võtnud tema kaarikujuhi kuju ja peab Ardžunaga pika vestluse, milles ta selgitab, kuidas inimese saatus siin maailmas on saada endaks ja sellena käituda. Kuna Ardžuna on sõdalane, siis reedaks ta sõdimast loobudes eelkõige iseenda.

„Bhagavadgītā“.

Sanskriti keelest tõlkinud ja kommenteerinud Linnart Mäll. Biblio, 2000.

See tekst on hilisemas hinduismis olulisel kohal ning tema kommentaaridel põhineb ka üks 20. sajandi uususke, krišnaism.

Varasest india kirjandusest rääkides ei saa unustada ka muinasjutukogu nimega „**Pantšatantra**“ („Viisikraamat“), mille on 3. sajandi e.m.a pärimuse kohaselt kirja pannud üks õpetlane, kelle ülesanne oli kasvatada laisku ja tähelepanematuid printse. Need ei tahtnud kuulata tema tavapäraseid nõuandeid, küll aga lasksid endale jutustada õpetlikke loomamuinasjutte. Raamat muutus lühikese ajaga ülipopulaarseks, sellest ilmus mitmeid teisendusi ning seda tõlgiti ka teistesse keeltesse – ühe 19. sajandi folkloristi arvates ongi kõik Euraasia muinasjutud ühel või teisel viisil temast tulenenud. „Pantšatantra“ on oluline ka teisel põhjusel: ta toob india kirjandusse **raamjutustuse** põhimõtte – ühe loo sees räägitakse ära veel mitu pisemat, üksteisest ja pealiinist sõltumatut lugu.

Illustratsioon kogule „Pantšatantra“. Varesed, kes põletavad öökullid surnuks.

Süüriast pärinev joonistus, u 1310.

Küsimusi ja ülesandeid

1. Mis on veedad? Mida saame neist teada india vana pärimuse kohta?
2. Uuri, millised keeled kuuluvad maailma suurima kõnelejaskonnaga indoeuroopa keelkonda. Millised keeled on suurima kõnelejaskonnaga? Millised neist on enim mõjutanud eesti keelt ja kultuuri?
3. Mis on upanišadid ja mida need sisaldavad? Millised India ühiskonna muutused mõjutasid upanišadide teket?
4. Mida peab budistlik õpetus ehk budism inimese rahulolematuse põhjuseks? Kuidas on võimalik rahulolematusest vabaneeda?
5. Kirjelda, milline on budistide panus india kirjandusse.
6. Uuri veebist, mida tähendab sanskriti-keelne sõna *avataara* india mütoloogias. Mismoodi sarnaneb selle mõiste tähendus mõiste *avatar* tähendusega arvuti-mängude ja interneti kontekstis?
7. Nimeta kolm india ilukirjandusele aluse pannud teost. Kirjelda neist igaühe sisu. Uuri lisa internetist.
8. Missugune roll on india kirjanduses preestritel ja õpetlastel?
9. Mis on raamjutustus? Too näiteid.

Lisamaterjale

„Keskööprogramm. Katkendeid eeposest „Mahābhārata.““ Loeb Jaan Tooming. Eesti Raadio, 1980.¹

„Bhagavadgītā“ e-versioon. Tõlkinud ja kommenteerinud Linnart Mäll.²

3 KORD JA LOOMULIKKUS: Hiina kirjakultuuri lätted

Vanimad tekstid hiina kirjas on pärit teisest aastatuhandest e.m.a ning kujutavad endast ohvriloomade luudele kirjutatud küsimusi, mille abil ennustati tulevikku. Selleks kasutati osaliselt piltkirjalisi, osaliselt mõis-
tepidilisi märke, nn **sinogramme** (mida Egiptuse eeskujul nimetatakse vahel eksitavalt ka hieroglüüfideks). Hiina keel on üles ehitatud nii, et igale silbile vastab üks tähenduslik ühik ning iga tähendusühiku jaoks on oma sinogramm. Maa eri osades on aga alati räägitud üksteisest vägagi erinevaid murdeid või isegi keeli, sestap ühendaski just sinogrammide kasutuselevõtt kogu Hiina aegamisi üheks kultuuriliseks tervikuks.

Kong Fuzi, õpetaja Kong (ka Konfutsius) oli Vana-Hiina poliitik ja filosoof. Tema õpetus on saanud tuntuks kui konfutsianism, mis on kujunenud Hiina mõjukaimaks õpetuseks ning avaldanud mõju ka korea, hiina, jaapani ja taiwani kultuurile.

Kano Tan'yū, 17. sajandi keskpaik

**Konfutsius,
„Vesteid ja vestlusi“.**

Tõlkinud Linnart Mäll.
Lux Orientis, 2009.

Tõsisema hoo sai kirjakultuuri areng sisse alates 6. sajandist e.m.a seoses **Kong Fuzi** (Konfutsiuse) tegevusega. Kong Fuzi arvates oli intellektuaalse tegevuse peamine ülesanne toetada harmoonilist ühiskonda, mis pidi põhinema perekondlikul mudelil – nagu lapsed peavad austama oma vanemaid, nii ka rahvas oma valitsejaid, kuid nagu vanemad peavad hoolitsema oma laste eest, nii lasub ka valitsejatel kohustus seista riigi ja ühiskonna hea käekäigu eest. Oluline roll selles oli ka õpetlastel, kes vajadusel pidid manitsemisega hoidma valitsejaid diktatuuri-kalduvuste eest. Seetõttu pidas Kong Fuzi sünnipärast olulisemaks inimese iseloomu, andeid ja võimet end pidevalt õppides täiustada. Tema mõtted on säilinud meie ajani eelkõige raamatus **„Vesteid ja vestlusi“**, mille on koostanud tema õpilased, ning mitmetes väiksemates traktaatides.

Kong Fuzi juhtimisel koguti ja korrastati ka suur hulk varasemaid tekste ning sobitati need kokku tema filosoofiaga. Üks neist oli **„Muutuste raamat“**, mille kohaselt olid kõik maailmas toimuvad protsessid taandatavad jäiga, meheliku ja valguse alge ning paindliku, naiseliku ja tumeda alge omavahelisele põimumisele. „Muutuste raamat“ jagas kõik olukorrad 64 tüüpi, mida tähistati kuuest kas otsesest või katkestatud joonest koosnevate skeemide, nn heksagrammidega. Ennustustehnika abil selgitati välja, milline heksagramm vastab hetkeolukorrale, et siis selle järgi planeerida oma edasist tege-